

Poetes contemporànies i la traducció com a pont entre cultures

Isabel Turull i Crexells
Universit  di Roma Sapienza

En aquest paper ens volem fixar en algunes poetes italianes contemporànies, començant per Alda Merini (1931-2009), continuant amb Antonella Anedda (1955) i Maria Grazia Calandrone (1964) i acabant amb la poeta dels anys trenta Antonia Pozzi (1912-1938). Totes elles han estat tradu ides al català en aquests darrers anys per una altra poeta, catalana en aquest cas, Nora Albert, pseudònim d'Helena Alvarado. Aquest fet constitueix un pont entre la cultura italiana i la cultura catalana, en un camí que és d'anada i també de tornada, si tenim en compte que Nora Albert ha estat per la seva banda tradu ida també en aquests anys a l'italià gràcies a la feina de Patrizio Rigobon i Veronica Orazi.

El fil conductor que ens portar  a fer aquest viatge per ponts entre cultures és la poeta i traductora Nora Albert. Amb aquest pseudònim, Helena Alvarado va començar a escriure poesia a començaments d'aquest segle XXI, però en el nostre treball no aprofundirem en la persona sinó en el personatge.

Nora Albert neix com a poeta a Eivissa, on publica el seu primer llibre de poesia, *Mots i brases*, el 2004. Abans, Helena Alvarado havia estat assagista i catedr tica d'institut, i havia viscut a Barcelona, però en una primera transformació en què decideix seguir la pass  amorosa que la uneix a una altra dona, decideix també canviar la vida d'una gran ciutat per una altra vida, més retirada i més propera a la natura, en la bellíssima illa que li donar  també la inspiració per a alguns dels seus millors poemes.

Vet aquí, doncs, un primer pont que uneix, en aquest cas, el continent i l'illa, la ciutat i la natura, i que fa de l'assagista i professora una poeta que troba en els seus coneixements literaris la limfa per a les seves creacions.  s una constant en els seus poemaris el diàleg amb els grans de la nostra tradició, de Baudelaire a Riba, de San Juan de la Cruz a Saint-John Perse, però sobretot amb les dones, de Virginia Woolf a Maria Merc  Marçal. Trobem aix  que els epígrafs que introdueixen el volum *Mots i brases* són citacions de Virginia Woolf, de Borges i d'Emily Br nte, mentre qui ens dona ja l'entrada al recull, col·locada a sota del títol, és la poeta grega del segle IIIaC, Nossis: "Res més dolç que l'amor: totes les coses plaents, / inferiors li són (Albert 2019 [2004], 15)."

Del 2004 al 2015 apareixen diversos volums de poesies. Després de *Mots i brases*, cant a l'amor i a la sensualitat, *Tentacles de cel*, el 2008, és una invitació al viatge. El seguiran *Des de l'illa* el 2008, *Cal  i memòria*, que uneix art i poesia el 2009, *Punta Galera* el 2013, *Fràgils naufragis i Lletra menuda / Scritto piccolo / Small letters* el 2015. En tots ells continua el diàleg amb Kavafis, Espriu o Wislawa Symborska, però s'hi obren també d'altres camins en el contacte amb les altres arts, la fotografia o la pintura. En una poesia on l'espai geogràfic i la natura són fonamentals, era una evolució natural la de fer que imatge i poema es trobessin, com veiem especialment a *Punta Galera*, que acull poemes i fotografies d'aquell espai que representa com diu Alessandra Loreggia (98), "uno spazio simbolico prima che fisico [...] custode della memoria". Punta Galera és, doncs, espai geogràfic i simbòlic; és la imatge que podem tenir del lloc però també el lloc físic de la memòria, i  s també punt de partença i d'arribada: "Tots els camins, dòcils gests de la terra, / et duen a Sa Galera (Albert 2013, 78)."

L'any 2015 suposa un nou gir evolutiu en la vida del nostre personatge, o més ben dit, és la materialització d'uns canvis que s'han produït en els anys anteriors. No és casual el títol *Fràgils naufragis* per a un volum que recull la fragilitat lligada a l'evolució natural de la vida, la desil·lusió amorosa, la inseguret  dels punts de

referència. És tanmateix l'any en què es publica *Lletra menuda*: aquest recull aparentment simple que presenta els poemes en versió trilingüe és el primer fruit de la col·laboració amb l'Associazione Italiana di Studi Catalani, AISC, i especialment amb Patrizio Rigobon, i Veronica Orazi, que en signa la traducció a l'italià. Per altra banda, la revista de l'associació, *Rivista Italiana di Studi Catalani, RISCAT*, li dedicarà aquest mateix any un espai monogràfic. S'ha inaugurat, doncs, un nou pont, que porta Nora Albert d'Eivissa a Itàlia; i això amb un camí que serà d'anada i de tornada perquè el nostre personatge ha descobert mentrestant Alda Merini, una poeta que li obrirà el món de tota la poesia italiana, però més concretament, de les poetes del segle XX.

En aquest nou viatge vital, la nostra autora torna a la traducció, una activitat a la qual ja s'havia dedicat anteriorment, en un primer moment del francès, també de l'anglès, i ara de l'italià. En la presentació a la Llibreria Documenta de *Buidor d'amor* (Merini 2021), a Barcelona, el 25 de febrer passat¹, ella mateixa comentava la importància que té la traducció: “Crec en la traducció. Un país es mesura per les traduccions que ha fet. Fins i tot les dolentes!”, i donava l'exemple de les paraules de l'*Antígona* de Sòfocles contra la guerra i per l'amor, que cal que coneguem encara que siguin escrites en una altra llengua i fa molts segles. Per altra banda, deia també que traduir és fer una lectura aprofundida del poema, i una bona traducció és la que uneix aquesta lectura aprofundida, amb respecte i humilitat, amb l'ambició que el resultat en la llengua d'arribada “soni bé”; en el cas del llibre que presentava: “però ha de sonar Merini, no Nora Albert.”

I aquest és el seu objectiu: llegir en profunditat aquestes autores que escriuen en una llengua que ella, al començament, encara no coneixia prou bé, i acostar-les al públic lector català amb una traducció que arribi a transmetre tota la qualitat que tenen en la seva forma original.

Alda Merini és el primer pas en aquesta nova etapa. Nora Albert se sorprèn que una autora de la potència de la “*poeta dei Navigli*”, la “poeta dels exclosos”, admirada per Pasolini i proposada diversos cops al premi Nobel, no hagi estat publicada en català, i pràcticament tampoc en castellà, i decideix llançar-se a l'aventura de posar remei a aquesta mancança, ocupant-se de preparar-ne la traducció i també de buscar un editor disposat a posar-la al mercat. En un primer moment, el 2012, el *Punt/Avui* (13/9/2012) anunciava la publicació de *Balades no pagades*, per l'editorial Curbet, de Girona, però no serà fins el 2016 que tindrem finalment la primera Merini en català, amb *La Terra Santa*, que apareix en versió bilingüe a l'editorial Arrela. Després encara apareixerà, el 2019, *Balades no pagades*, aquest cop sí, publicat per l'editorial Adia, de Mallorca, i tot just aquest any passat, el 2021, *Buidor d'amor* a Edicions Aïllades.

L'aventura comença amb les converses per telèfon amb la *piccola ape furibonda*, abans de la seva mort el 2009. Potser la gran fama que té la Merini a Itàlia és deguda, si més no en part, a un punt de morbositat que desperta la seva poetització de la follia i el manicomi, però els temes que tracta en la seva poesia no es limiten només a això. Hi planteja també qüestions com ara quina és la missió del poeta, quin era el seu propi paper envers aquest do de la poesia que ella era conscient de tenir, i els temes més profunds de la condició humana: “identitat, memòria, por, vida, mort, poesia, cos, i la joia i el dolor de l'individu i, per extensió, de l'ànima col·lectiva (Albert, pròleg a Merini 2016, 8).” Amb la mateixa lucidesa que li feia afirmar que podia dir el que volgués perquè era boja, en una d'aquestes converses per telèfon Merini va resoldre en una frase el vell dilema del *traduttore traditore*: “*Ma no, tesoro, tradurre è un atto*

¹ https://www.instagram.com/tv/CaVOPVcpMDo/?utm_medium=share_sheet; la presentació es pot veure íntegrament en aquest enllaç.

d'amore (Albert, pròleg a Merini 2016, 14).” Nora Albert torna sovint sobre aquesta frase, i de fet és amb aquesta citació que tanca la seva introducció a *La terra Santa*, la primera publicació d'aquesta etapa, com si efectivament aquest hagués estat el detonant d'un període d'enamorament que continua encara avui envers les poetes italianes.

Les traduccions que ens proposa Nora Albert d'Alda Merini són coherents amb el respecte i la humilitat que ella mateixa propugna. Gabriella Gavagnin, que per altra banda ha criticat amb gran duresa altres versions catalanes de la mateixa poeta que han estat publicades en els darrers anys i fins i tot han guanyat premis (Gavagnin), en presentar *Buidor d'amor* a l'acte de la Llibreria Documenta en destacava justament aquestes qualitats, recordant que el traductor ha de ser el millor lector del món. Això no vol dir que es tracti de versions literals, sinó que en el treball de lectura aprofundida també pot ser que la traductora prefereixi permetre's alguna llibertat.

Podem donar com a exemple un dels poemes més coneguts d'Alda Merini, “*Io ero un ucello*”, on el gran albatros amb què s'identifica la poeta i a qui han tallat la gola es troba per terra, desvalgut i a la mercè del riure de la gent, com l'albatros de Baudelaire. En el text original la poeta es veu *distesa* per terra, és a dir ‘estesa, ajaguda, estirada’, però en aquest cas la traductora ha preferit insistir en aquesta situació dramàtica amb un participi més potent: ‘esclafada’. El resultat de la traducció és tanmateix d'una gran força: “Però tot i esclafada per terra / ara canto per tu / les meves cançons d'amor (2016, 35).”

Un cop llançada al món de les poetes italianes del segle XX, Nora Albert descobreix i presenta en català dues figures molt diferents entre elles, però totes dues representants d'una generació més jove, nascuda al voltant del 1960, i totes dues molt vinculades a la ciutat de Roma, malgrat tinguin arrels milanesa l'una i sarda l'altra: Maria Grazia Calandrone i Antonella Anedda.

Amb *Série fòssil*, de Calandrone, el 2019 i *Residències hivernals*, d'Anedda, el 2020, Nora Albert fa un pas més envers l'objectiu de connectar la poesia contemporània italiana amb els lectors catalans i inaugura la col·lecció “Accent Obert”, per a Edicions Aïllades. Com a directora d'aquesta col·lecció, que pretén presentar “obres d'una gran vàlua literària i que, alhora, es publiquin per primera vegada en català”, com ens indica a la solapa dels volums, té tota la llibertat per acollir-hi les seves descobertes, i cal dir que els quatre volums que han sortit fins ara demostren fins a quin punt es tracta de descobertes realment interessants. Cal tenir en compte, a més, que el tercer volum serà *Balades no pagades*, una manera de tornar a proposar Alda Merini després que les publicacions anteriors quedessin exhaurides.

La poesia de Maria Grazia Calandrone és complexa. Amb un estil que Nora Albert qualifica de “quasi científic (pròleg a Calandrone, 11)”, ple de símbols misteriosos, però on no hi manquen trets d'ironia que en rebaixen el que podria semblar pedant, i amb una construcció basada en frases llargues que prescindeixen dels signes de puntuació, la poeta ens porta a un món atàvic, a una dimensió “fòssil”, “a l'empremta de la pedra enterrada i exhumada des del món primigeni i uterí (pròleg a Calandrone, 12).”

En la seva traducció, Nora Albert aconsegueix reflectir la riquesa de la llengua original tot esquivant en algun cas les dificultats, com en l'exemple que hem triat. Aquí, *zolla* seria en català ‘terròs’, però la traductora decideix ben encertadament parlar simplement de “terra”, per evitar la connotació que ens portaria inevitablement al ‘terròs de sucre’: “i reneix / i reneixes / com les llavors adormides sota / la terra, per un impetuós lligam / d'obediència primària (27).”

Residenze invernali (1992), el primer llibre d'Antonella Anedda, va obtenir una gran acollida a Itàlia, tant per part dels lectors com per part de la crítica, i és considerat

un text clau que va obrir nous camins en la poesia italiana contemporània. En el pròleg a la seva traducció, Nora Albert en ressalta no només el “fulgurant llenguatge sino també [...] la seva sinceritat poètica [...] capaç d’unir el jo amb nosaltres, en l’exploració del dolor del món (pròleg a Anedda, 9)”. L’estil d’aquesta poeta, molt diferent de l’anterior, es basa en una especial atenció a les coses, als objectes, i en definitiva a tots els detalls que són els que acompanyen la vivència humana.

El primer poema del volum, un text curt i aparentment senzill, pot ser un bon exemple tant del seu estil, com de les dificultats de traducció que s’amaguen en mots que semblen inofensius o fins i tot irrellevants. En aquest cas, notem la cura per aconseguir en català un bon equivalent per *quieta*, *cappotto* o *cestino*, però sobretot *miti*, que Nora Albert tradueix per “dòcils”, i el gran final *inascoltati* que esdevé en català “desatesos.”

Ora tutto si quieta, tutto raggiunge il buio.
 Non parlavo che al cappotto disteso
 al cestino con ancora una mela
 ai miti oggetti legati
 a un abbandono fuori di noi
 eppure con noi, dentro la notte / inascoltati.

Ara tot s’apaivaga, tot ateny la foscor.
 Jo parlava tan sols a l’abric estès
 al canastrell amb una poma encara
 als dòcils objectes lligats
 a una deseparança fora de nosaltres
 i tanmateix amb nosaltres, dins la nit / desatesos. (Anedda, 14-15)

En un altre lloc, Anedda (134) fa servir un adjectiu freqüent en italià, sense connotacions de llengua culta, però que no té un equivalent immediat en català. Si busquem *cupo* al diccionari bilingüe d’Enciclopèdia, hi trobem diverses accepcions, per exemple ‘fosc-a’, o en sentit figurat ‘llobrec-ega, tenebrós, osa, trist -a’, però cap d’aquests suggeriments s’adiu amb el context original on l’adjectiu qualifica els mots: *non ho parole cupe / non cupe abbastanza*. Aquí tornem a veure la capacitat poètica de la traductora que decideix en aquest cas “anostrar” el text amb l’adjectiu “punyent”: “No tinc paraules punyents / no prou punyents.”

El periple del nostre personatge acaba, si més no de moment, amb el descobriment d’una noia molt jove, però en un sentit diferent de les anteriors. És molt curiós que l’última poeta que ha traduït Nora Albert sigui una noia que va morir molt jove, però en realitat molt anterior des del punt de vista cronològic a totes les altres que hem vist fins ara.

És gràcies a la casualitat d’un viatge, i a una invitació per participar a un recital de poesia al Piccolo Teatro de Milà, que Nora Albert descobreix Antonia Pozzi. Ella mateixa ens explica (nota a Pozzi, 165) com, aprofitant l’estada a la ciutat de la Merini, va entrar en una llibreria a prop de casa seva i va ser allà on es va produir el *coup de foudre* amb aquesta poeta llombarda que es va suïcidar als vint-i-set anys, el 1938. Va ser potser en un primer moment aquest esdeveniment dramàtic que va atraure la nostra poeta traductora, que s’ha interessat en altres ocasions per escriptores suïcides, com Alejandra Pizarnik, Sylvia Plath o Ann Sexton (nota a Pozzi, 95), però de seguida la intensitat de l’obra de la Pozzi la va arribar a seduir fins al punt de pensar a fer-ne un nou volum per a la col·lecció Accent Obert.

Massa vida a la sang, l’últim volum que ha aparegut fins ara en aquesta col·lecció, s’ha anat preparant a foc lent i és el resultat de diversos anys de lectura i estudi, com ens

diu la curadora en una nota: “La present edició parteix, per tant, d’un lent recorregut amarat pels seus poemes, cartes i dietaris (nota a Pozzi, 165).” Aquí no tenim la traducció d’un llibre, una tasca ja prou difícil, sinó una introducció al món poètic de la Pozzi, a través d’una selecció dels seus poemes. La jove poeta no va arribar a publicar mai en vida, però va deixar una gran quantitat de textos de tota mena que van ser en primer lloc recollits, però també censurats i en alguns casos destruïts, pel seu pare. Nora Albert s’ha “amarat” de tot aquest material per fer-ne una selecció que tingués en compte per una banda la qualitat purament literària dels poemes, i per altra banda que pogués mostrar els diversos temes de la poesia pozziana. Així, tot seguint un fil cronològic com en un diari poètic, trobem en aquest volum des d’alguns dels primers poemes fins a aquells que ens mostren la gran maduresa creativa que va assolir la jove poeta, tot plegat enriquit per algunes notes que ens ajuden en la comprensió d’un text força difícil i críptic.

Dels temes de la poesia pozziana, que van de l’amistat a la incomunicació, de l’agnosticisme a la pulsio de mort, la sensualitat, la visió còsmica de la natura o la maternitat frustrada, hem triat un exemple i ens hem fixat en el recull “La vita sognata”. Pozzi va haver de renunciar per pressions familiars a la relació amorosa que havia iniciat als disset anys amb el seu professor, Antonio Maria Cervi, i en aquest recull mostra la frustració per aquesta situació que li tanca, a més, el camí a la maternitat. El dolor que ens transmet és el dol per un fill que no ha nascut i que no podrà néixer mai, però que és tan real que fins i tot tenia un nom. En el poema “La Gioia”, hi ha tot el contrast entre l’alegria que representava l’esperança del futur, evident en els primers versos, i la violència de la imatge final, latent sota uns detalls aparentment quotidians i banals, com un pa i un ganivet.

Pel que fa a la traducció, ens podem fixar que Nora Albert no es deixa confondre per l’ús, que en italià és més freqüent que en català, de l’article determinat: *la sposa / la mamma*, i en prescindeix en la seva versió; però ens interessa sobretot veure com es pren una llibertat poètica, arrossegada per la potència de la imatge del darrer vers. En la seva lectura de la progressió del poema, d’alguna manera anticipa la violència final traduint l’adjectiu *fermo* és a dir literalment ‘quiet’, del penúltim vers, referit al ganivet que apareix després, per “clavat:”

Domandavo a occhi chiusi
 – che cosa sarà domani
 la Pupa?
 Così ti facevo ridere
 In un sorriso le dolci parole
 la sposa
 la mamma –
 Fiaba
 del tempo d’amore –
 profondo sorso – vita
 compiuta –
 gioia ferma nel cuore
 come un coltello nel pane.

Demandava amb els ulls clucs
 – què serà demà
 la Nina?
 Així et feia repetir
 amb un somriure les dolces paraules

mare
 esposa.
 Faula
 del temps d'amor-
 glop pregon – vida
 complerta –
 joia clavada al cor
 com un ganivet al pa. (Pozzi, 146-147)

De les notes que Nora Albert afegeix a peu de pàgina, cal subratllar que no són notes a la traducció, sinó aclariments o aprofundiments sobre l'obra: en algun moment ens pot comentar les ressonàncies rilkianes d'un poema (Pozzi, 75); en d'altres casos, trobem un llarg excursus que no només col·loca la composició dins de l'obra de Pozzi i en remarca la importància pel seu caire existencialista, sinó que també arrisca una consideració sobre l'evolució que hauria pogut tenir la relació de la jove amb Cervi si aquesta hagués continuat. Ateses les posicions religioses de tots dos (agnòstica ella i molt creient ell), segons l'editora és molt probable la hipòtesi que “a la llarga hauria estat un problema (Pozzi, 49).”

És aquí on es troba actualment el nostre personatge. Si Nora Albert, en la presentació del darrer volum de Merini a Barcelona, deia que “hi ha moments en què no tens res a dir”, i que per aquest motiu no estava escrivint poesia, cal constatar que els ponts que ha creat i que porten la cultura des de Catalunya a Itàlia i d'Itàlia a Catalunya a través de la traducció estan produint fruits de gran qualitat.

Pel que fa a la seva obra original, en comencem a tenir mostres en italià gràcies a la tasca d'alguns catalanistes com Patrizio Rigobon, Veronica Orazi o Katiuscia Darici. Per altra banda, el contacte amb aquests docents universitaris li ha fet descobrir algunes poetes italianes que ha pogut donar a conèixer a Catalunya.

Nora Albert s'ha anat endinsant cada cop més en el món de la poesia de dones italianes contemporànies. Allò que havia començat com una lectura aprofundida d'algunes poetes i la publicació gairebé anecdòtica de la traducció de *La Terra Santa*, d'Alda Merini, en una petita editorial de Menorca, s'ha convertit ara en una col·lecció que recull quatre volums importants. Maria Grazia Calandrone, Antonella Anedda i altre cop Merini però en un volum més complet formen els tres primers llibres de la col·lecció Accent Obert. L'últim, de moment, és encara més ambiciós perquè presenta al públic lector català una de les poetes més estimades de la literatura italiana i ho fa després d'un llarg període de lectura que li ha permès elaborar, no només una bona traducció, sinó també la selecció dels textos més interessants, i afegir-hi, a més, algunes notes importants.

Els ponts entre la cultura catalana i la italiana no són pas nous d'ara, al contrari, venen de ben lluny; però no hi ha dubte que el nostre personatge Nora Albert els ha seguit amb gran productivitat tant en camí d'anada com de tornada, i només podem augurar-li que ho continuï fent.

Obres citades

- Albert, Nora (Alvarado, Helena). *Mots i brases*. Eivissa: Edicions aïllades, 2019 [2004].
 ---. *Tentacles de cel*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2008.
 ---. *Des de l'illa* (il·lustr. Guasch, Carles). Eivissa: Editorial Mediterrània, 2008.
 ---. *Punta Galera* (fotogr. Moreto Alvarado, Laia). Girona: Curbet Edicions, 2013.
 ---. *Fràgils naufragis*. Barcelona: Viena Edicions, 2015.
 ---. *Lletra menuda / Scritto piccolo / Small letters* (trad. Cooper, Ronald James i Orazi, Veronica). Eivissa: Balàfia Postals, 2015.
 ---. *Fragili naufragi* (trad. Darici, Katiusia). Roma: Edizioni Ensemble, 2020
 Anedda, Antonella (trad. Albert, Nora). *Residències hivernals*. Eivissa: Edicions Aïllades, 2020.
 Calandrone, Maria Grazia (trad. Albert, Nora). *Sèrie fòssil*. Eivissa: Edicions Aïllades, 2019.
 Gavagnin, Gabriella. "L'ètica del traductor: reflexions al marge d'algunes traduccions d'Alda Merini." *Els Marges* 116 (2018): 70-79.
 Loreggia, Alessandra. "Nora Albert: poetessa poliedrica." *Rivista Italiana di Studi Catalani* 5 (2015): 47-129.
 Merini, Alda (trad. Albert, Nora). *La Terra Santa*. Maó: Editorial Arrela, 2016.
 ---. *Balades no pagades*. Calonge: Adis Edicions, 2019.
 ---. *Buidor d'amor*. Eivissa: Edicions Aïllades, 2021.
 Pozzi, Antonia (trad. Albert, Nora). *Massa vida a la sang*. Eivissa: Edicions Aïllades, 2022.